

מכתלי בית ההוראה

פניני הלכה למעשה, בענייני דיומא ושאלות המתחדשות

מרבני בית המדרש להוראה ודיינות "באר ישראל"
בראשות מורינו הגאון רבי מנחם מנדל פומרנץ שליט"א

מכתלי בית ההוראה

תשובה ממורינו הרב שליט"א

חלוקת כרטיסי זיכוי והגרלה לילדים בשבת

דמים מותר, וביאר המשנה ברורה (ס"ק יט) שבכך שאינו מזכיר לו המידה וכן במידה הידועה לכל, אמרינן דלסימנא בעלמא נקטיה להודיעו כמה הוא צריך, ונמצא שלא הוזכרה כאן מכירה בדמים אלא נתינה בעלמא.

עוד טעם שאין בזה חשש שטרי הדיוטות, משום שהדבר נעשה לצורך מצוה, שיטאספו הילדים לאמירת התהלים ולימוד תורה, וכתב במשנה ברורה (סימן שז) ס"ק מז ובשעה צ"ס"ק נד) שלצורך מצוה יש להקל, דהוי בכלל חפצי שמים, וכן כתב החיד"א (לדוד אמת סימן ה' אות מז) שבדבר מצוה אין לחוש לשטרי הדיוטות.

איסור הכנה משבת לחול

חז"ל אסרו (שבת ק"ג) להכין משבת ליום חול, דהיינו שאסור לעשות פעולות בשבת לצורך מוצאי שבת אף באופן שאין בפעולות אלו איסור מלאכה כלל. ולכאורה מאחר שאין בהם כל שימוש היתר בשבת, נמצא שאין מטלטלים אותם אלא לצורך חול בלבד.

אך נראה שאין לחוש לאיסור הכנה, לפי שמלבד המטרה בנתינת הכרטיס לילדים לשם הקנייה בחול, יש בכך גם כתשלום ותגמול לילדים על השתתפותם בלימוד. ועוד, שיש לילדים הנאה מעצם החזקת הכרטיס כבר בשבת, ולכן אין לראות את מטרת הנתינה רק כהכנה לקראת החול שאז יקבלו עבורם את הפרסים, אלא עצם החלוקה היא גם מטרה בפני עצמה.

עוד יש להתיר על פי מה שכתב בשו"ת מהרש"ג (ח"א סימן סא) להתיר איסור הכנה במקום שאין לו פנאי אחר, ואף כאן הזמן המתאים לחלוקת הכרטיסים הוא בשעת הלימוד ואי אפשר לדחותו לאחר השבת.

וכן התיר למעשה בספר שמירת שבת כהלכתה (פכ"ח סעיף צד) לחלק לילדים המתאספים בשבת לאמירת תהלים או ללימוד כרטיסים להגרלה שתקיים לאחר השבת, אם לא נקוב סכום על גבי הכרטיסים, וכתב שאין בזה משום איסור הכנה משבת לחול. וכתב עוד טעם להתיר איסור הכנה מפני שהוא לצורך מצוה עיי"ש.

איסור מוקצה

אמנם מצד איסור 'מוקצה' יש לדון בדבר. כי הנה מצינו שמעות נחשבים 'מוקצה מחמת גופו' וכמו שכתב הרמב"ם (שבת פכ"ה ה"ז). והטעם שאינם נחשבים ככלי שמלאכתו לאיסור, אע"פ שהמעות נועדו לקנות ולסחור בהן מה שאסור לעשות כן בשבת, משום שאין השימוש בגוף הדבר כמו שמשתמשים בגוף הכלי, המושך בעמ' ב'.

בבית הכנסת השכונתי מתאספים הילדים אחר הצהריים בשבתות הקיץ ללימוד ואמירת תהלים. הילדים מקבלים ממתקים וגם כרטיסים להגרלות הנערכות במוצאי שבת על פרסים יקרי ערך. במצע ייחודי נוסף הממתקים אצלנו, שעל כל משנה שילד יודע לומר בעל פה הוא מקבל מהבחון כרטיס השווה ערך לשל, וכאשר מצטבר אצל הילד סכום כרטיסים הוא יכול ללכת לחנות הספרים בשכונה ולרכוש עמם את הספרים שנפשו חשקה בהם. רצינו לברר האם מותר לחלק את אותם כרטיסים בשבת או שיש בזה איסור:

תשובת מורינו הרב שליט"א:

במנהג זה שמחלקים לילדים כרטיסים על מבצעים שונים לדרבנם ולעודדם לנצל את השבת ללימוד ואמירת תהלים, יש לדון מצד כמה חששות של איסורי שבת: א. שטרי הדיוטות. ב. הכנה משבת לחול. ג. איסור מוקצה.

אך יש להבחין בין סוגי הכרטיסים: כאשר בכרטיסים אלו עצמם רוכשים בחנות לאחר השבת, אכן יש איסור בחלוקתם בשבת. אמנם כרטיסים שמיועדים לחלוקת פרסים האסורים בשימוש בשבת או להגרלות שיערכו במוצאי שבת, מותר לחלק בשבת כפי שיבואר.

שטרי הדיוטות

חז"ל אסרו לקרוא בשבת בשטרי הדיוטות (שבת, קטז: קמט.), משום 'ממצוא חפצך' (רש"י שם קטז: ד"ה שטר הדיוטות, הרא"ש שם פכ"ג ס"א), או משום שמא ימחוק (רמב"ם שבת פכ"ג, ה"ט, ר"ן שבת, מג: מדפי הר"ף). כרטיסים המיועדים לקנייה בחנות, הם כשטרי הדיוטות שאסור לקרוא בהם בשבת, וכעין שכתב האליה רבה (סימן שז ס"ק לא), על הפתקאות ששולחים הקונים שכתבו בהם מערב שבת את סכום היין והשכר שקונים, שיש איסור בדבר מפני שאסור לקרוא בהן בשבת, והובאו דבריו במשנה ברורה (שם סק"ג).

אולם נראה שהאליה רבה לא אסר אלא כאשר כתב בפתקאות סכום, אבל אם אין מוזכר סך מידת היין או הסכום, אלא החפץ שאותו הוא זכאי לקבל, מותר, וכמו שהוסיף במשנה ברורה (שם) שאם כתב לסימנא בעלמא מותר. וכן כתב בספר שמירת שבת כהלכתה בשם הגרש"ז אויערבאך (פכ"ט הערה טד), שבתלשי מזון שלא מוזכר בהם מחיר אלא את דבר המוצר, הרי זה כסימנא בעלמא ומותר.

וכן מוכח מדברי הרמ"א (סימן שג סעיף ד) שאם אינו מזכיר סכום מידה או סכום

הלכה למעשה

משולחן מורינו הרב שליט"א

נגע במאכל לאחר שקצץ ציפורניים

קצצתי את הציפורניים לילדי בערב שבת והוא

הלך להכין לעצמו שקית ממתקים לפני שנטל

1. המשנה ברורה (סי' ד סק"ד) מקל בדיעבד גם אם נגע במאכל קודם שנטל ידיו שחרית, אמנם בשם הש"ל"ה (קצוץ ש"ה נט"ו שחרית עמ' קו) מובא שמאכלים ומשקים אלו גורמים לאוכליהם טמטום הלב והדעת, ועלולים להכשיל את האדם בדברי עבירה ח"ו. ובקצות השלחן (נדרים נאה, בדי השלחן סי' ב אות ה) החמיר מאוד וכתב שהאוכל מאכלים שנגעו בהם לפני נטילת ידיים שחרית הם מטמטמים לבו כמו שאר מאכלות האסורות המבואר בשו"ע (י"ד סי' פא) שטמטמים הלב. וראה בספר הליכות שלמה (תפלה פ"ב ארחות הלכה אות 49) שאמר הגרש"ז אויערבאך ששמע מוקני ירושלים שקבלה בידם איש מפי איש עד הגר"ח מוואלוזין ששמע מפי הגר"א מוילנא, שבשעה שנשך גר הצדק הקדוש אברהם בן אברהם על קדושת השם ביום טוב שני

של חג השבועות שנת תק"ט, בקעה שלהבת אש ממערת המכפלה והטיטרא אחרא איבדה מכוהה, ובאותה שעה נחלשה טומאת ידיים של שחרית, ומכל מקום הורה למעשה שלא לזוז מהמבואר בפוסקים. ומצינו לכמה אחרונים (שורת כל חיים ל"ח פלאי ח"א סי' ג, שורת אפרקסא דעניא ח"א סי' קל עמוד) שכתבו להקפיד לירא שמים מנגיעת אוכלין ומשקין גם אחר יציאה מבית הכיסא קודם נטילת ידיים, ולשטוף המאכל שלוש פעמים אם נגעו בו. ונראה שגם המחמירים ביוצא בית הכסא לא החמירו בנוטל ציפורניו ומגלח שער, אע"פ שהוא מטעם רוח רעה, אבל טומאה אין בזה.

2. שו"ע (אורח סי' ר"ד סי' ט): כל האוכלין והמשקין שאדם אוכל ושותה לרפואה, אם טעמם טוב והחך נהנה מהם מברך עליהם תחלה וסוף. ובמשנה

את ידיו, רציתי לשאול האם מאכל נאסר אם נגעו בו לפני נטילת ידיים?

תשובת מורינו הרב שליט"א:

לכתחילה כאשר צריך נטילת ידיים אין לגעת מקודם במאכלים. בדיעבד אין המאכל נאסר, ומן הראוי להחמיר רק אם נגע במאכל בבוקר לפני נטילת ידיים שחרית¹.

ברכה על ויטמינים עם טעם

אני צורך באופן קבוע תוספי תזונה וויטמינים שבחלקם יש טעם ערב, האם צריך לברך עליהם בגלל הטעם שיש בהם? תשובת מורינו הרב שליט"א: אם נהנה מהטעם, צריך לברך², וכן טאמס לצרבת, אם יש טעם יברך עליו.

המשך בעמ' ב'

מן העולם בלי ברכה. ועוד הביא שם (פרק מח הערה קט) שהגרש"ז נסתפק בזה שהמיעוט יתבטל אף כשאנו מברך כלל, שכאשר המיעוט מתבטל לא נאמר בו הדין שאסור ליהנות מן העולם בלא ברכה, אך בתיקונים ומילואים (לפרק מח) חזר בו הגרש"ז ואמר כי כיון שהאיסור ליהנות בלא ברכה הוא משום שחשוב כמו גזל ומעל (ברכות לה), אפשר דהרי זה נחשב לממון שאינו מתבטל. וראה עוד בחזון איש (אורח סי' כו סק"ט) שחקר בגדר הדין שטפל נפטר בברכת העיקר, והוכיח מדברי תוספות (ברכות מד. ד"ה באוכלי) דהא דעיקר פוסט את הטפל אין פירושו דטפל אין צריך ברכה, דנטל חיוב ברכה ממנו כיון שהוא רק טפל, אלא פירושו שהטפל אין צריך ברכה ידידה, אלא שצריך עתה ברכת העיקר.

ברורה (ס"ק מז): אף על פי שאינו תאב להם כלל ואינו אוכלם אלא מחמת אונס חליו, כיון שעל כל פנים החיך נהנה מהם, ולאפוקי אם הם רעים שאין לו הנאה מזה אע"פ שמתרפא מהם אינו מברך כלל. וראה בספר שמירת שבת כהלכתה (סי' מ סעיף פד, ובהערה קצא), שדן לגבי תרופות מרות שמעריבים בהם מתיקות כדי להקל על לקיחתן, שיתכן לומר שכיון שהעיקר הוא התרופה שאינה צריכה ברכה, ואם כן מעט המתיקות 'טפל' ואין צריך לברך. אמנם הביא בשם הגרש"ז אויערבאך שלא נאמר הדין שהטפל בטל לעיקר רק כאשר מברך על העיקר ופוסט בברכתו את הטפל, אבל כשאנו מברך על העיקר מברך על הטפל, כמ"ש במשנה ברורה (סי' קעד ס"ק לט) שיברך על מעט סוכר לפטור הקפה, והוסיף שכן מסתבר שהרי אסור ליהנות

לוותה משכנתה קופסת מלפפונים חמוצים גדולים, ולא מצאה בחנות רק קופסה של מלפפונים קטנים שעולים מעט יותר, ורוצה להחזיר קופסה של קטנים, האם יש בדבר משום איסור ריבית?

תשובת מורנו הרב שליט"א:

אסור להחזיר את קופסת מלפפונים יקרה יותר ובגודל שונה⁷, ויש בזה משום איסור ריבית⁸. ונראה עצה שיחזיר לו את החוב בכסף, ולאחר מכן יוכל הלה לקנות ממנו בכסף את קופסת המלפפונים לפי המחיר שקבע, אך עצה זו מועילה דוקא אם יוכל המלוה לעכב לעצמו את הכסף ולא יתנה עמו לחייבו לקנות ממנו את קופסת המלפפונים היקרה.

חלוקת ש"ס שולחני בין בחורי שאחד עוזב את הישיבה

שני חברים רכשו בשותפות בעת לימודם בישיבה ש"ס עוז והדר שולחני של 6 כרכים שימש אותם בלימודם המשותף, אותו הניחו בקביעות על שולחנם. כעת התארס אחד הבחורים, מאחר שהוא מאוד אוהב את הש"ס שבו למדו רבות, הציע לחברו שיבחר את הש"ס שבו למדו רבות, הראשונים והוא את האחרונים או להיפך. החבר התנגד באומרו הוא שאינו רואה קשר מיוחד בין כרכים א-ג ובין כרכים ד-ו, ודבר שני ועיקרי: אין לו עניין לקנות חצי ש"ס, הש"ס הזה שימושי דווקא בצורה הקטנה בשלמותו?

תשובת מורנו הרב שליט"א:

כאשר יש שותפות בכמה דברים שאין תשימים שווה⁹ אין בזה 'דין חלוקה', אלא יחלקו את הספרים בדין 'גוד או אגוד', דהיינו שהתובע את החלוקה מציע את המחיר, ואומר לשותפו או תקנה אתה הכול במחיר זה, ואם אינך רוצה אני אקנה הכל¹⁰.

שאפילו אם ניכר שהכרך שמחזיר גדול מזה שנטל מותר, כיון שאין מקפידים על כך. וכן כתב בחלקת בנימין (ס"ק כא). וגם בנתיבות שלום (ס"ק טו) הוכיח מדברי הרא"ש (ה"ד בסימני' ב"מ עה) שאף אם פורע יותר בדרך ותרנות אין בזה משום ריבית, ומדבריו משמע שאפילו בככרות של נחתום שיש להם משקל ידוע, מותר להוסיף בדרך ותרנות. אך זה צ"ע דמשמע מדברי הראשונים שהיה תורה הוא רק בדבר שאין בו גודל קבוע והוא הדרך להקפיד על גודלם, אבל כשהדרך להקפיד ודאי אסור להחזיר לו יותר ממה שלווה, ובגודל המלפפונים שמחזיר שונה ודאי שזה דבר שמקפידים ויש בזה משום ריבית.

9 שולחן ערוך (ח"מ סי' קעא ט"ף ז') דבר שאין תשימים שווה, כגון שתי שפחות שאחת יודעת לאפות ולשלב והאחת יודעת לטוות, או שני כלים שאין מלאכתן שווה וכל אחד צריך לשניהם, אפילו אם דמיהן שוים, אין אחד יכול לומר לחבירו: טול אתה זה ואני השני או איפכא, לפי שכל אחד צריך לשניהם וכו'. והדין הוא שעושים גוד או אגוד.

10 ראה בשו"ת דברי משה (ח"מ סי' סא) לגבי חלוקת ספרים שהביא תשובת הרדב"ז (ח"א סי' תעב) שמתבאר מדבריו כך, וז"ל: פשיטא לך החלוקה ורב אלפס שחולקין ומעלין בדמים, אפילו שאחד מהם אינו רוצה לחלוק, והוא ודאי ילאת דהא מה למימר אני צריך לתלמוד ולרב אלפס, הלא כן יש שני תלמודים שיש כד ליה לזה חולקים, ואם אין שם אלא אחד ונתרצו לחלוק וכו', ואם נתרצו להקלות אותו בדמים אבל אין אחד מהם יכול לכוף את חבירו וכו', כיון שאין שם אלא אחד מאותו המין וכו', ואסיק שאני אומר לו גוד הכל או אינו הכל שומעין לו, דמצי למימר לשניהם אני צריך כיון שאין הספרים כפולים. ע"ש. אף שבשו"ע (ה"ל בשתי שפחות כתב שיכול לומר על כל שפחה בנפרד דאז אגוד, זה רק במקום שכל אחד ראוי ועומד לתשימים בנפרד, אבל כרך אחד מתוך סה, ז"ל שאין לחלק את הש"ס, ויעשו גוד או אגוד על כולו.

בצל שנשאר גלוי למשך לילה ועבר בישול חלקי

עקרת בית שעמדה להכין בצל מטוגן, אולם עקב השעה המאוחרת עצרה את הטיגון בתחילתו והשאירה את חתיכות הבצל במחבת על מנת להמשיך למחרת, האם הבצל נאסר בגלל שנשאר פתוח במשך הלילה?

תשובת מורנו הרב שליט"א:

נחלקו הפוסקים באיסור אכילת שום בצל וביצה גלויים לאחר הלילה³, אם זהו רק כשהם חיים או גם אחר שהתבשל⁴. אמנם אם הוסיפו לטיגון הבצל שמן או דבר נוסף אחר, אין הבצל נאסר⁵. ובשיעור הבישול, אם לא הוסיפו כלום, להמקלים במבושל נראה להקל אם נתבשל שליש בישולו, ואם הוסיפו שמן או דבר אחר, משנשתנה טעמו.

שני סוגי קמח לחיוב חלה

עירב קמח רגיל עם קמח מחיטה מלאה, האם מצטרף לשיעור חלה?

תשובת מורנו הרב שליט"א:

כשערבו כמה סוגי קמחי דגן יחד מראש בעיסה אחת כולם מצטרפים לשיעור חיוב. אך אם הכינו עיסות של כמה מינים, הן אינן מצטרפות לשיעור חלה אלא בהתאם לכללים אלו: א. חיטה מצטרפת רק עם כוסמין. ב. כוסמין מצטרפת עם כל המינים. ג. שעורה מצטרפת עם כל המינים חוץ מחיטים. ד. שיפון מצטרף רק עם שעורים וכוסמין. וכל זה דוקא כשלא עשו במכוון עיסות מקמחים שונים, אך אם השתמשו בסוגי קמח שונים מסיבות מיוחדות, למשל מטעמי בריאות, אין ביניהן צירוף⁶.

3 כ"מ"ש בגמרא (נדה י"ז) אמר רבי שמעון בן יוחאי חמשה דברים הן שהעושה אותן מתחייב בנפשו ודמו בראשו האוכל שום קלוף ובצל קלוף וביצה קלופה וכו' וזה רעה שורה עליהן. ולא אמרן אלא דלא שייך בהן עיקרן או קליפתן, אבל שייך בהן עיקרן או קליפתן - לית לן בה. וברמב"ם ובשו"ע לא הביאו הלכה זו, ויש שכתבו שהשמיטת מן הטעם שכתב המהרש"ל (ש"ס פרק ח' בהשר) שכל מה שהזהירו חז"ל בגמרא משום רוח רעה אינו מצוי בזמננו. ובאגרות משה (י"ד ח"ג סי' כ) ביאר כי השו"ע השמיט זה אף שהביא את דתבשיל ומשקין תחת המטה (י"ד סי' קט"ו) שרור רעה שורה עליה, משום שביירושלמי (תרומות פ"ח ה"ג) משמע שרק למשקים שעבר עליהם הלילה יש לחשוש ולא למאכלים, עיי"ש. אולם הרבה פוסקים אחרונים הביאו כן, בשו"ע הרב (י"ד ח"ג סי' קט"ו) ודברי חת"ם (י"ד ח"ג סי' קט"ו) ודברי תשובה (סי' קט"ו סי' ט"ז) הביא עוד מהרבה פוסקים שהמנהג למעשה להחמיר ולהזהר, וז"ל בנן איש חי' (שנה ב פנחס סי' י"ד) וכן נוהגים.

4 יש מהפוסקים שכתבו שהאיסור על ביצה, בצל ושום דוקא כשהם חיים, אך לאחר שהתבשלו, מותר להשהותם במהלך הלילה (שו"ת בית שלמה סי' קפס, וז"ל חצי י"ד סי' עז). ובכ"ז החיים (סי' קט"ו, סי' ע"א) מצד שהקור רעה שורה רק בכמות שהוא ולא כשנתבשל אכ"כ, אמנם בתשובות והנהגות (ח"ג סי' ר"ח) כתב שצ"ע טובא להקל במיד דסכנתא דחמור ולא בטל. גם לדעת האוסרים הדבר נכון רק כאשר מדובר בבישול ללא תוספות או במים בלבד, אך כאשר התבשלו עם דבר נוסף, כגון בצל או ביצה שטוגנו בשמן, נחשבים כתערובת שמוותר להשהותה בלילה.

5 כתבו הפוסקים שגם עבר עליהם הלילה כאשר הם מעורבים בדבר מאכל נוסף אין בכך סכנה (ס"מ"ק מצוה קטא), אמנם כתבו הפוסקים שזהו רק כאשר טעמם משתנה בשל כך, או כשהם נחשבים למאכל חדש, כגון סלט או שמעורבים בו שומים ובצלים. וראה בשו"ת בית שלמה (י"ד סי' קפס) שכתב שביצים שמשחו בהן

אלא שבאמצעות המעות מקבל תמורה. ומעתה גם כרטיסים אלו לכאורה יש לאסור משום מוקצה, שהרי אין בהם שימוש בשבת ואינם מיועדים רק לקנות בהם בחנות, וממילא יש להחשיבם כמוקצה מחמת גופו, והגם שאין עושים בהם מסחר כמעות ואין בהם מקח וממכר רק שמקבלים בעדם תמורה, מכל מקום כיון שאין בהם כל מציאות של שימוש בשבת, הרי הם בכלל מוקצה.

ונראה כי יש לחלק בין שני סוגי כרטיסים ולהבחין מה הגדרת הכרטיסים ומה מטרת השימוש בהם:

כרטיסים המיועדים לחלוקת פרסים על ידי האחראי לאחר השבת או לעריכת הגרלה - אף על פי שהמטרה לשמה יועדו היא ליום חול, מכל מקום הם אינם דומים למעות שאין בהן כל שימוש בשבת וממילא גם אין סיבה להחזיקם בשבת, ולכן נחשבים מוקצה מחמת גופו. הכרטיסים המחולקים, מאחר שאין איסור בעצם החלוקה מצד הכנה כיון שזה לדבר מצווה כמבואר, אם כן זה גופא השימוש בהם - לחלק אותם בזמן הלימוד לילדים כדי לזרזם ללמוד, ואם כן יש להם מטרה בשבת.

הרי גם אבנים שמייחדים אותן למשחק בשבת - אף שאבן היא מוקצה מחמת גופו, כשמייחד אותה מותר. אם כן, גם כרטיסים אלו, על אף שאי אפשר לממש את עיקר ייעודם בשבת, יש להם מטרה נוספת והיא הוכחת השתתפות הילד ועידודו ללמוד, ולכן הם מיוחדים בשבת ואין עליהם שם מוקצה.

אבל לחלק כרטיסים שבאמצעותם יקנו בחנות - זה אסור, כיון שבהם 'קנו' לאחר השבת והרי זה כשטר כסף, ואסור לחלק שוברי קנייה בשבת. וכן כתב הגר"נ קרליץ בספר חוט שני (הל' מזוזה, קובץ ענינים עמ' שצט), שכרטיסי פרסים המחולקים לילדים בשבת לצורך קניית ספרים הרי הם מוקצה, ואפילו כתוב בצד הכרטיס דבר הלכה וכדומה, העיקר הוא הכרטיס, ורק משתמש בו גם לדברי תורה אבל אינו עיקר.

ונראה שלא אסר אלא כרטיסים המשמשים כתווי קנייה בלבד. זאת מכיון שמקח וממכר אסור בשבת ואין להם כל שימוש בשבת, ועיקר מהות התווים הוא אמצעי לקנות ולרכוש בהם בחנות, וזו הגדרת עיקר תשימים.

להלכה: מותר לחלק לילדים בשבת כרטיסים לצורך הוכחה קבלת פרסים במוצאי שבת. ובלבד שהכרטיסים לא משמשים בעצמם כתווי קנייה או זכות לרכישת הפרסים.

א. הטעם שאין בהם הכנה משבת לחול - מפני שהמטרה היא שילמדו בשבת עצמה ויש בפעולה זו צורך השבת, וגם צורך מצוה. וגם אין בהם משום שטרי הדיוטות, כיון שהם לצורך מצוה.

ב. הטעם שאין בהם איסור מוקצה, משום שהתכלית בהם היא לצורך השבת עצמה, שהכרטיס מעיד על הילד שלמד והוא שמח בצעם הכרטיס שמוכיח על לימודו והנהגתו. לכתחילה, ראוי שיהיה מודפס ע"ג הכרטיס גם מאמר או 'ווארט', וכך מייחדים אותו לשימוש בשבת.

ג. כרטיסים שאפשר לקנות בהם עצמם, וכן לממש אותם בחנות תמורת ספרים וכיו"ב, הם כמו שוברי קנייה, ואסורים משום מוקצה.

כדי חייו וטפלי תלו ב' ומתעלפים ברעב, לכן מורה לו להתיר לכתוב על כיסוי השולחן דברי שירים ותשבחות, אבל לא שום פסוק, וכדי שלא יבוא לידי בזיון, יכתוב למעלה מהכל מילים אלו 'כיסוי של שולחן להשתמש בו בקדושה', וכ"ש אם כבר כתוב מקודם שאין למחות בידו. ע"כ דבריו.

דעת המתירים שלא לצורך

דעת הלבוש (ס"ד) והש"ך (ס"ד) להתיר, מזה שהביאו על הדין שאסור לרקום פסוקים בטלית, רק הטעם משום בזיון, ולא משום שאין כותבים פסוקים יחידים, ומזה יצא להם שמותר לכתוב פסוקים על המפות של ספר תורה, שהם תשמישי קדושה, ואסור לנהוג בהם קלות ולא יבוא לידי בזיון. ומסיים הש"ך: ואע"ג דרבינו ירוחם שם כתב עוד טעם לאסור, והיינו משום שאסור לכתוב מן התורה פסוקים, כבר נתבאר דנתפשט המנהג להקל בזה. ע"כ, הרי נתבאר שגם ללא לצורך לימוד ותפלה נוהגין להקל [כשאין חשש בזיון].

והטעם שנתפשט המנהג להתיר גם שלא לצורך, נתבאר בשו"ת גינת ורדים (א"ח כלל ב סי' כח) וז"ל: עוד אני אומר, דאף לפי טעם השני שלא התיר אלא משום 'עת לעשות', יש סמך לזה המנהג שנהגו לכתוב פסוקים בכלתים ובסכות, דכיון שניתן לכתוב משום 'עת לעשות' דבר שהוא לצורך, והותר נמי שלא לצורך, והואיל ואשתי אשתי, עכ"ל.

וכן מבואר דעת המגן אברהם להתיר, מזה שהביא (ס"מ סק"א) בשם מהר"ט שמותר לכתוב פסוקים בנייר ולתלות בפתח ביה"כ, (ועי' מחה"ש שם ושו"ת מהרש"ם ח"א סי' צו מה שהשיגו עליו). וכן בשו"ת מטה יוסף (א"ח סי' ד) זיזק את דעת הלבוש, וכן בכורי יעקב (סי' תרלח סק"ח) נוקט להקל כש"כ. וכן קובץ תשובות (להגרי"ש אלישיב, ח"א סי' קטו) נראה דעתו להכריע לקולא, מאחר שהש"ך מעיד שכן המנהג.

וראה גם בשו"ת מהר"ט (ח"ב א"ח סי' א) שדן בשאלה מה שנהגו בקצת ק"ק שכל גבאי מקשט את בית הכנסת בגדים נאים ומרבידים, ולעורר את הלבבות ולשוב בתשובה כגון לכתוב בחתניות נייר פסוקים מעניינים דיומא, כגון ביום הכפורים 'כי קדוש היום לאדונינו', וכמו 'כי ביום הזה יכפר עליכם' וגו', וכגון 'שמע ישראל' וכיוצא בזה, ותולין אותן הפתקות סביב סביב למעלה מן התיבה או בפתחי בית הכנסת, ומסיק שם: 'למדנו שאסור לכתוב פסוקים נפרדים מן הטעם שאמרו, וכן ראוי להחמיר ולהורות, ומי"מ אם הדבר מנהג קבוע מאבותיהם נוחי נפש, לא הייתי מוחה בידם, מאחר שיש להם יתד להתלות מדברי הרי"ף ז"ל, שמא הרבנים הראשונים הורו להם כפשוט דבריו'. ע"כ.

ובשו"ת פסקי עוזיאל (בשאלות הזמן סימן כט) מאריך להמליץ היתר על מנהג העולם שכותבים פסוקים בכותלים בביה"ח ובשערי ספרי השו"ת וכיוצא, ומחדש בדין זה כמה היתרים: א. מוכיח מהגמ' (גיטין ז. ורש"י (שם ס. יבמות קו): ועוד ראשונים, שלא נאמרה כל הלכה הזאת דאין כותבין פסוקים, אלא דוקא לפרשה שלמה [שאנינו ספר שלם], אבל לא בפסוקים מיוחדים שאינם מצטרפים לפרשה אחת. ב. איסור זה נאמר רק בכותב כדי להגות בה, אבל במה שנכתב שלא להגות בה מותר בכל ענין, אפילו היכא דליכא משום 'עת לעשות'. ג. אם נכתב ע"י שרטוט אין חשש כלל. ויש לציין שבשאר הפוסקים לא משמע כחילוקים אלו.

והנה מבואר שיטות הפוסקים לכאן ולכאן, ועולה שרבים הם המחמירים, ואמנם יש גם כמה גדולים שמקילים וכתבו שכן נתפשט המנהג.

אמנם כל זה לכאורה לא נוגע בענינו, בנוסח הקידוש הרקום על מפת החלות, שיש בה פסוקי 'ויכולו', כי בעצם לא גרע זה מכל סידורים וזמירות שמדפיסים היום, והם נקראים לצורך ממש, וא"כ בודאי מותר לכ"ע, כמו שהתירו משום 'עת לעשות' לה', וכל הפוסקים הנ"ל שאסרו, לא דיברו אלא בכותב פסוקים שלא לצורך אלא לנוי או לסימן טוב וכדו'.

היתר על טעם ב'

על טעם הב' שכתב הרמב"ם שלא יבוא לידי בזיון, למעשה אין שייך כ"כ בענינו, כי אין מכניסים אותה לביה"כ כלל, ואין מכבים אותה עם בגדים מלוכלכים. וכע"י שכתב מהר"ם חאגיז (לקט הקמה, ריש הל' ציצית)

וכן מוכיח הב"ח היתר זה מגמ' (תמורה יד), ומסיק שכן המנהג פשוט בכל המדינות, ותמה על השו"ע שסתם כדברי הרמב"ם ולא חשש למנהג כל ישראל כהרי"ף והמרדכי, ותמה גם על הרמ"א שלא הזכיר דבר, 'וזה דאי כשגגה שיצאה מלפני השליט'. וכן הדרישה (סק"ב) מאריך להקל ומוכיח כן מרש"י (יבמות סוד"ה והלכתא) שכתב דבמקום מצוה שרי. וכן הביא כל זה הס"ז (סק"א) והש"ך (סק"ב) ומסיק להקל ושכן המנהג. ואכן כן נוהגין היום כל העולם בפשיטות.

והנה עד כאן נתבאר היתר ע"פ דעת כמה ראשונים היכן שיש תועלת משום 'עת לעשות' לה', אבל זהו רק כשיש צורך ללימוד או לתפילה שא"א לכתוב חמושים שלמים לכל אחד, אבל באופן שאין צורך כ"כ בשביל לימוד או תפילה לא שמענו היתר. אכן נחלקו בזה גדולי הפוסקים האחרונים, והרבה הם המחמירים, אמנם יש גם כמה גדולי הפוסקים שהתירו גם באופן זה מחמת שכן נתפשט המנהג, וכמו שיתבאר כל זה להלן באריכות:

דעת האוסרים שלא לצורך

הס"ז (שם) כתב: אין היתר אלא כדי להתלמד בו משום עת לעשות לה' וגו', אבל אותן שכותבין פסוקים על הכותל לאיזה סימן טוב לאו שפיר עבד, תורה חתומה נתנה, ע"כ. וכן מבואר שדעתו לאסור, מזה שמביא (סק"ג) על דברי השו"ע שאסור לרקום פסוקים בטלית, הטעם שאסור לכתוב פסוק אחד.

וכן הפני יהושע (גיטין ו: ד"ה תוס' הא') דעתו לאסור, וכתב: אותן שכותבין בזמנינו איזה פסוקים על קלף קטן, כגון 'שויתי ה' לנגדי תמיד' ופסוק 'אש תוקד' ומזמור 'אלקים יחננו' לצורך מנוחה, לא ידעתי רמז לדבר וקורב הדבר לאיסור יותר מלהיתר, שהן בכלל כותבין ברכות וכו', וצ"ע אם יש לקיים המנהג אף בשירטוט, דהא איכא איסורא דאין כותבין מגילה, כיון דלא שייך טעמא דשכחה בכה"ג, וא"כ אין להתיר בזמנינו יותר מומן חכמי המשנה שאסרו ע"י שכותבין כמה אזכרות וכו'. עכ"ל.

וכ"כ להחמיר בשו"ת גינת ורדים (א"ח כלל ב סי' כח) וז"ל: אין מקום להתיר לכתוב פסוקי תורה אפי' על מפות ס"ת, בין בדרך כתיבה בין בדרך חריטה בין בדרך ריקום, והטעם כיון שאין בהם צורך להתלמד, ויגדל התימה על אותם שכותבין פסוקים ד'ברוך אתה בבואך', ופסוקים ד'בסוכות תשב', ומנהגים הללו אין להם על מה שישמוכו, עכ"ל. [אך מ"מ מגדיר איסור זה 'איסור קל' מאחר שניתן לדחותו משום עת לעשות לה']. וכן דעת תלמידו בעל שו"ת פרח שושן (ריש לקט תשובות) להחמיר שלא לצורך לימוד.

וכן דעת המגן אברהם (סי' תרלח סוסק"ט) לאסור והביאו המשנה ברורה (סק"ב) וז"ל: אסור לחקוק פסוק 'בסוכות תשב' על דלעת וכיוצא, ולתלותו בסוכה, דיבוא לידי בזיון, וגם שאלת לכתוב פסוקים מן התורה אפי' יש בהן ספר שלם, כמו שנתבאר ביו"ד סימן רפ"ג, ואע"ג דנוהגין היתר, להתלמד בהן דוקא, אבל שלא לצורך אסור, עכ"ל. וכן מביאו שו"ע הרב (ס"ב) והוסף שצריך למחות בידם.

וכן כתב משנה ברורה (סוס"כד): אסור לרקום פסוקים של תורה בטלית, ומי"מ אם כבר נרקם מותר לברך עליו. ואף על מפת אין מורין היתר לתחלה לרקום דברי תורה עליו, עכ"ל.

וכן הערוך השולחן (יו"ד רפג סי"ג) מכריע לאסור כדעת הס"ז. [עוד דן שם אם נאמר איסור זה גם בפסוקים מנ"ך או רק מתורה]. ועוד יותר מזה כתב שם (סי"א), שהיום שיש הדפוס, אין גם ההיתר של עת לעשות לה' שכתב הרא"ש, כי אפשר להדפיס חמוש שלם. (אכן נראה שאין נוהגין כן היום). וכן במשנה שכיר (מועדים שבת ד"ה ריקום) נוקט לאסור כדעת הס"ז.

שו"ר בספר מזבח אדמה (להרב רפאל מיוחס בן שמואל ראש"ל צ"ח ירושלים לפני שלוש מאות שנה, יו"ד סי' רפג ס"ד) שדן לגבי אחד שרצה לרקום דברי קדושה על גבי מפות לכיסוי השולחן, כדי שיהיה בקדושה בעת הסעודה בראותו מה שכתוב בכיסוי השולחן, וכותב שם דמקרי לפחות תשמישי מצוה, וכשהתירו משום עת לעשות לה', ה"ה כל צורך מצוה, והתעוררות כוונת קדושה בעת שיקחנה בידו, מיקרי עת לעשות לה'. ומסיק שם למעשה, שבגלל שהשואל הוא עני ואביון וצריך להתפרנס מזה

מתנה מיוחדת במינה קביל הנגיד ר' חיים ממוסדות החסד להם תורם מהונו בלב רחב: מפת חלות יוקרתית עליה רקום באותיות זהב גדולות נוסח הקידוש לליל שבת קודש, פסוקי 'ויכולו' וברכת הקידוש, כך יקל לו לקדש על הכוס בלי הצורך להחזיק בידו השניה את דפי הזמירות. ר' חיים אשר לו ריח יר"ש ורגש של קדושה, סלד בתחילתו במקצת מההמצאה החדשה הזו שלא שערם אבותינו, ובקיש לברר אם אין בו חשש של כתיבת דברי קדושה על מפת.

תשובה: כתוב בשו"ע (יו"ד סי' רפג ס"ד) ז"ל: 'אסור לרקום פסוקים בטלית'. ומקורו ע"פ תשובת הרמב"ם (פאר הדור סי' ז) שדן בעובדא שהיה במצרים שאיש אחד רקם פרשת ציצית על טליתו, והובא להלכה ברבנו ירוחם (ח"א נתיב ב), ובשו"ת רדב"ז (ח"ד סי' מה), ובבית יוסף (יו"ד סי' רפג), ובמג"א (סי' מה סק"ב) ועוד פוסקים רבים. ומבאר שם הרמב"ם ב' טעמים לאסור:

טעם א: לפי שהתורה חתומה ניתנה, ואסור לכתוב פסוקים מן התורה שאינם פרשה שלימה, כדאי' בגמ' (גיטין ס. יומא לו:), ודין זה נאמר אפילו אינו כותב על קלף ובדיו, ואפי' אינו כותב בכתיבה אלא רוקם או חוקק (רמב"ם שם). ובטעם הדין, ככתב בשו"ת חתם סופר (ח"ב סי' רנד): משום דהרבה דרושים נדרש מסמיכות הפרשיות להדיד, מדסמכו ענין לו וכו', ע"כ אין לנו רשות לשנות הפרשה ממקומה שלא תשתנה כוונתה. ובשו"ת פסקי עוזיאל (סי' טט) כתב: נלע"ד דטעם איסור מגילה בודדת הוא, משום שלא להפריד פרשה מפרשיות התורה שהיא כולה שירה אחת.

טעם ב: שלא יבואו דברי קדושה לידי בזיון, שמא יכנס בו לביה"כ או למקום הטינופת וכדו'. ומסיים הרמב"ם שם: איך יביא כתובי התורה שנאמרו בקדושה ונכתבו מפי הגבורה במקום טנופת וחלול זה בזוי התורה בלי פסק. עוד מוסיף (שם) סברא לאסור ז"ל: 'עוד כי המעשה הזה הוא חדש לא שמענו כמורה מעולם'. עוד כתב: 'ראינו במצרים שהיו לוחקין טסי כסף וזהב וחורתין בהן שיר של פגעים (מזמור יושב בסתר) ותולין אותה בצווארי התינוקות, מחינו בידם'.

ובשו"ת מהרשד"ם (חלק יורה דעה סימן קפד) כתב על דברי הרמב"ם אלו וז"ל: עד שאיני יודע איך אפשר בעולם מי שראה תשובה זו ויקל בדבר זה ח"ו. ע"כ. [אולם ראה שו"ת שואל ונשאל (ח"ה יו"ד סי' קכד ד"ה וריאתי), שכתב שאינו איסור ממש אלא מצד המוסר ודרך קדושה. אך לכאורה נראה, שהרמב"ם כתב זאת רק על ענין כתיבת דברי חול בכתב אשורית].

והגם שיש נוהגים להקל בזה, מכל מקום למעשה יש לקיים את הכתוב בפוסקי ההלכה, ראה שו"ת גינת ורדים (א"ח כלל ב סי' כו) שמאריך בזה, ומסיק: איך שיהיה נלע"ד דיש למנהג של ישראל על מה לסמוך, ומי"מ הבא לשאול אין מורין לו להתירא, מכל שכן בטלית שכבר פסק מרן [השי"ע] בהדיא שאסור, שאין לנו לחוש למנהג, וכל מורה צדק יש לו להורות ע"פ ספר הרמב"ם ומרן, וכן מצינו להרדב"ז בתשובות סי' מ"ה, שנשאל על מה שמכו במצרים להקל לרקום הטליתות בפסוקים, והשיב שאסור כמ"ש הרמב"ם ז"ל, הרי שיש חשש למנהג, וא"כ זה המעשה שבא בנ"ד שריקם הטלית בפרשת ציצית, ודאי שלא טוב עשה. עכ"ל. אמנם ראה להלן שיש פוסקים שנותנים מקום להמנהג באופנים מסויימים.

היתר על טעם א - 'עת לעשות לה':

והנה על פי הטעם הראשון מצינו בפוסקים צד להקל, דהנה הרי"ף (גיטין כח) חולק על הרמב"ם (הל' סי"ה פ"י ה"ד) ומתיר לגמרי לכתוב פסוקים ופרשיות שאינם ספר שלם, אבל דעת ישראל על מה לסמוך, ולאסור כמו שיטת הרמב"ם. אכן הרא"ש (סי' כ) הגם שמתחילה נקט מעיקר הדין כדעת הרמב"ם, מ"מ למעשה מסיק להתיר משום 'עת לעשות לה' הפרו תורתך' (עי' בגמ' גיטין שם), וכלשונו 'דלא אפשר לכל עניי שבישראל לכתוב תורה שלמה לבנו'.

וכן הב"ח (ס"ד) הביא בשם המרדכי (גיטין סי' תו) והאגודה (סוף פרק הניזקין) דמותר לכתוב פרשת הקרבנות וכ"ש קריאת שמע שבתפילות שלנו, משום 'עת לעשות לה', שהרי אין כל העולם יודעין בעל פה ואין לכל העולם חומשים להביאם לבית הכנסת ואתא לביטול תפילה וק"ש שהוא מן התורה, ולכך מותר לכתוב מזה

פתיחה בשבת עטיפת חטיף המשמשת גם ככרטיס הגרלה

חברת המפעל לחטיפים אשר ביקשה לעודד לקוחותיה לקנות ממוצריה המובחרים, יצאה למבצע חסר תקדים לפיו כל מי שישלח מספר עטיפות ממוצריה לכתובת החברה יכנס להגרלה על מוצרים שווי ערך. למנחם התעוררה השאלה, האם מותר יהיה לפתוח בשבת את חטיפי החברה בכדי לשמור על החטיפים עבור המבצע:

תשובה: בשו"ע (סימן שיד ס"א) כתב ששייך בנין וסתירה גם בכלים, באם הוא בניין ממש וכגון חבית שלימה - יהיה אסור לשברה אפי' בעניין שאינו עושה כלי בשבירתה, ובמשנה ברורה (ס"ק א) כתב שאם היתה שלימה הוי סתירה גמורה, ואסור אפילו בכלי קטן, וכתבו האחרונים דהני חביות קטנות של מרקחת אסור להסיר החיטוקים מהם כדי לקחת מה שבתוכה.

עוד כתב בשו"ע (ספיקא ח): שחוללות של תמרים וגרורות שהם כלים העשויים מכפות תמרים ומונחים בתוכן תמרים רעים כדי למהרם להתבשל, מותר להתיר את קשר הכיסוי מעליו ואפי' שובר את גופן של החוללות, שדומה זה לשובר אגוזים או שקדים כדי ליטול האוכל שבהם.

וביאר סבת החילוק בין שני הדינים הנ"ל, שכלי נחשב רק כאשר הוא נועד לשמור בתוכו מזון וכדומה לזמן מה. ועל כן כלי כזה אסור לשוברו בשבת כשהוא שלם, משא"כ בחוללות שכל הווייתם אינה אלא היותן תמצי להחזיק בתוכם האוכל ומיד כשמוציא המאכל מתוכן זורקן ואינו משתמש בהם עוד, שוב יוצא הוא מכלל כלי ונעשה שומר לאוכל כמו קליפות האגוזים והשקדים.

נמצינו למדים לפי זה שכלים קטנים המכילים כמות אישית קטנה של אוכל או שתיה שדרך בני אדם לרוקנם מכל תכולתם תיכף לאחר פתיחתם, וזורקים את אריזתם לאשפה ואין מי שישמש בהם שימוש חוזר, אין בזה משום איסור עשיית כלי או סתירת כלי, ומותר לפותחן כפי רצונו וכדרכו בימות החול, ולא זו בלבד אלא כיון וכל הווייתם אינה אלא להחזיק המאכל בתוכם אינם נחשבים בגדר כלי אלא דינם ומהותם הם כחוללות של תמרים. כן הכריעו כל גדולי זמנינו. [ראה עיני שו"ת מנחת יצחק (ח"א ס"י עז), שו"ת אגרות משה (ח"א ס"י קנב), חלקת יעקב (ס"י קנא), שמירת שבת כהלכתה (פ"ט הערה י) בשם הגרש"ז אויירבאך ועוד].

אולם כתבו כמה ממחברי שלדריי החזון איש (ס"י נ"א ס"ק יא) ש להחמיר בנידון דידן, הגם שאין מחזיק אצלו את האריזות לשימוש חוזר, אין מתחשבים בכוונתו כיוון ועושה פתח, חשוב בנין, אומנם שאר המחברים דחו כדמוכח ממרוצת לשונו של החזון"א. דקאי באופן שדרך בני אדם להשתמש בהם ככלי.

ובעניינו דידן יש לעיין באריזה שמשמר אותה משום שעל ידה יוכל לזכות בהגרלה וכדומה האם נחשיב את פתיחת האריזה גם כדון חוללות מפני שהם מחזיקים את האכל ותו לא, או שמא נאמר שמכיוון ומחשיב את האריזה ושומר עליה בשביל ההגרלה ייחשב הדבר ככלי ויאסר לפותחם בשבת, ולכאורה נראה דיש לחלק דאם כל כוונתו היא רק לאכילת החטיף, אלא שלאחמ"כ אינו זורק העטיפה רק משמרה עבור ההגרלה. אין זה מחשיבו לכל, ומותר יהא לפותחה. אולם באם כל כוונתו היא להכין את העטיפות עבור המבצע וכגון ששופך כל תכולת החטיף לכלי אחר ואינו אוכלו עכשיו עד הסוף נמצא שהוא מחשיב את העטיפה עבור המבצע וכל פתיחתו נעשית עבור מטרות זו ולא בשביל האוכל שבו, א"כ שוב ייחשב לעושה כלי ואסור יהא לפותחו עבור כן בשבת. [וזה בלי להכניס לבעיית מכין משבת לחולי שלכאורה יש לדון בזה גם באיסור הנ"ל].

ושוב יש לדון בעניין, דאפשר לומר דמה שמחשיב את האריזה עבור שימוש צדדי כהגרלה וכדומה אפי' משמרו ומחשיבו לכך, עדיין אינו נעשה כלי על ידי זה. עד שנאמר שפתיחתו ייחשב כעושה כלי בשבת, דהרי אין בכוונתו לחזור ולהשתמש עוד באותה האריזה, ולהפך כל רצונו הוא לשמר את האריזה כשהיא ריקנית עבור השליחה לאותה החברה להשתתפות בהגרלה, ודבר זה לא אמור להחשיב את האריזה לכלי.

העולה לדינא:

א. האוכל חטיף בשבת לדעת הרבה פוסקים יכול לפתוח את העטיפה אם בדעתו לגמור את כל תכולת החטיף עד תומה, ובאופן זה אפילו אם ישמור לאחר מכן את העטיפה עבור הגרלה וכדומה, מותר לפותחה בשבת, כיון ועיקר כוונתו היא להנות מהחטיף באכילתו.

ב. אולם אם כוונתו העיקרית היא עבור שמירת העטיפה עבור ההגרלה, [וכגון שלא אוכל את תכולת החטיף אלא שופכו לכלי אחר] יש לעיין בדבר אם מותר יהא לפותחו.

רשת החנויות למוצרי חשמל פרסמה בערב פסח על מבצע ברכישת מכשיר 'שואב שוטף' מדגם מובחר ואיכותי, כאשר בנוסף למחיר המשתלם במיוחד, יזכו גם הרוכשים עד חג הפסח בשובר לרכישה בחנויות ומבחרות על סך 500 ₪. שאלתיאל הוזרז ובה לסגף הרשת בעיר בני ברק, אולם כאשר הגיע לחנות התברר לו שהמחיר המשתלם פלוס השוברים הקפיצו הרבה לקוחות והמוצר אזל מהמלאי בכל סניפי הרשת. המוכר שראה את אכזבתו הציע לו שבמידה וישלם כעת על המוצר, יקבלו לאחר ההגה עם ההטבות שהיו במבצע, אך בהבחי לו כי ההטבות הינם בתנאי שייכוש את המוצר עד הפסח, ובמידה וישלם תשלום מלא יקבל זיכוי לרכישת המוצר אחרי הפסח פלוס ההטבות, אבל אם ישלם לאחר החג יהיה המחיר הרגיל וללא השוברים, ויש לברר האם אין בזה איסור ריבית, כאשר קונה בהזולה בתנאי שישלם לפני שהמוצר מגיע לידיו?

תשובה: ישנם שני אופנים של חששות ריבית בהקדמת מעות. א. באופן ראשון הוא שאינו מוזיל לו מהמחיר של היום תמורת ההקדמה אלא רק שומר לו על המחיר של היום, שאף אם המוצר יתייקר בעתיד לפני שישפך לו את המוצר, מכל מקום ימכור לו אותו כשער של יום נתינת המעות. הסכם זה נקרא 'פסיקה' והתירו חז"ל באופן שיצא השער בשוק או כאשר יש למוכר את המוצר אע"פ שלא מקנה לו את המוצר שיש לו ומתחייב לספק לו בעתיד מוצר כזה.

ובטעם ההיתר נחלקו הראשונים, רש"י ותוס' כתבו שטעם ההיתר משום שיש קנין למי שפרע וכיון שיש מכירה מדרבנן אין חשש ריבית. ובראב"ד כתב שהסיבה שהקילו משום שריבית דרך מכר היא דרבנן וחז"ל הפק"מ בין הטעמים א. האם הלקוח צריך להראות למוכר שהוא עדיין חפץ בקניית החפץ כפי שכתוב בגמ' 'מאן דיהיב זוזא אתרעא חריפא צריך לאתחזי אבי דרי' בכדי להראות למוכר שהוא מעוניין במקח ורק אז יש מי שפרע, ב. מי שפרע שייך רק בשער של דורמוס, שהוא שער חשוב ולא בשער חלש.

החזו"ת דעת (סימן קס"ג ס"ב) פסק כהראב"ד שלא צריך שיהיה קניין למי שפרע וע"כ אין צריך 'איתחזי אבי דרי' ומועיל גם בשער חלש.

ב. דנו הפוסקים האם היתר הפסיקה מועיל גם כששילם מעט מהמעות בשו"ע (סימן קע"א ס"א) כתב דיכול לפסוק כשיעור מעותיו, משמע מזה אין היתר ומשום ההיתר של פסיקה ביצא השער זה משום שהמוכר יכול לקנות במעות שקיבל את הסחורה ודנו חכמים כאילו החפצים ברשותו, אבל כשלא היה לו את המעות כיון שקיבל רק חלק אין להתיר. מאידך כתב השערי דעה' מכיון והקילו בריבית דרבנן הקילו גם בזה.

ג. בשו"ת רע"א (סי' נ"ב) כתב דהיתר פסיקה ביצא השער זה דוקא כשמסכמים על מחיר זול ככל שיהיה דיתכן שקונה יפסד משהו אבל אם סיכמו מראש שיתן לו מחיר יותר זול מאיזה שער שיהיה אסור. אמנם במסקנת דבריו כתב בשם המהרי"ט להתיר אף בזה.

ד. אופן השני בפסיקה כאשר תמורת הקדמת המעות מוזיל המוכר לקונה את המכיר מהשער של היום, ובאופן זה אפילו לא התייקר המוצר עד שעת המכירה יש חשש ריבית שהרי הוזיל לו מהמחיר תמורת ההקדמה.

ובגמרא (ב"מ ס"ג): אמר רב נחמן האי מאן שיהיב זוזי לקיראה והמחיר ד' בוזי והם אומרים לו דבעד ההקדמה יתנו לו ה' בוזי אם יש למוכר את הקיראה מותר, ואם אין לו אסור, ואף שיש למוכר בהקפה אצל אחרים אסור.

והטעם שלא מועיל בזה היתר של יצא השער כתבו הראשונים:

א. הריב"ש (כתב (הובא בב"י) משום דכל מה שמועיל שער לגבי פסיקה שלא בהזולה הוא משום שהמוכר יכול ליקח בשוק את הפירות שהוא פסק עליהם במעות שהוא קיבל מהקונה, ובפסיקה בהזולה לא קיים הטעם הזה שהרי המוכר אינו יכול להשיג את המוצר במעות שקיבל כיון שמחירים יקר יותר.

ב. בנימוקי יוסף ביאר דבהיתר פסיקה ביצא השער מבואר בגמ' הטעם הוא משום שאין כ"כ הגנה ללקוח שהוא גם היה יכול לקנות במחיר זה, א"כ הוא לא קיבל טובה גדולה מהמוכר, וטעם זה שייך רק כשהמוכר לא עשה לו הנחה יותר מהמחיר בשוק, אבל במקרה שהמוכר עשה לו הנחה יותר מהמחיר בשוק יהיה אסור בפסיקה רגילה וההיתר יהיה דוקא ביש לו את החפץ ממש.

וכתב בנתיבות שלום (סימן קע"ג ס"ו) דנפק"מ למעשה בין הטעמים במקרה שהמוכר נותן לו הנחה יותר מה שלקוחות יכולים למצוא בשוק אבל עדיין המוכר יכול להשיג במחיר זה.

וא"כ נמצא בנידון דידן שאם המחיר פלוס השוברים הוא מאד זול שלא ניתן למצוא אותו בשוק, יש לדון האם יש היתר כיון שאין זה פסיקה על שער שבשוק אלא כפסיקה בהזולה שצריך שיהיה למוכר את המוצר, ובמקרה שאין לו את המוצר אין היתר, אלא דיש לדון שכיון שלא מסתבר שהמוכר עשה לו טובה והוא יסבסד מכיסו את עלות המוצר, אלא שמסכים למכור ברווח מאד נמוך מהמקובל בשוק כדי שהלקוח יהיה מרוצה, וא"כ יהיה תלוי מה הטעמים של פסיקה בהזולה לאיסור, אם הטעם הראשון לעיל שהמוכר יכול לקנות במעות שקיבל את החפץ, וא"כ יהיה מותר, אבל אם הטעם השני שצריך שיהיה היתר הלאה ללקוח, פה יש הגנה גדולה ללקוח כי הרי לא ימצא כזה מחיר בשום מקום ורק משום שמקדים המעות הוא נותן לו את זה.

אבל בנידון זה שמחיר היה כבר במבצע גם למי שלא מקדים את המעות נראה דיש להתיר דאין המוכר עושה זה בשביל ההקדמה אלא משום שרוצה שהלקוח יהיה מרוצה ובכדי לראות רצינות דורש לקבל תשלום מוקדם.

ובנידון האם מהני היתר עיסקא בפסיקה. כתב בהסמ"ע (בקונטרס הריבית הקצ"ס יא) דמהני ויסכם שההתפשרות על הרווחים יהיה כשיתן לו מוצר זה. ובקונטרס אחרון כתב שמועיל היתר עיסקא דוקא כשינתן בשעת הפסיקה אבל אם לא התנו ועבר זמן והמחיר התייקר לא יועיל לעשות היתר עיסקא על המחיר הזול.

העולה לדינא:

א. אם המחיר מקובל בשוק - מותר דהוי כפסיקה על שער שבשוק, וכשמשלם רק חלק מהמחיר

- מחלוקת הפוסקים. ב. אם המחיר מאד זול, במידה ולבעל הרשת יש את המוצר במחסנים או בסניפים אחרים - אפילו שלא יביא לו אותו - מותר. במידה ובאמת אזל לו מהמלאי - אם מוכר לו במחיר יותר זול ממה שהוא קונה את זה מהיצרן אין היתר, אמנם, ברוב המקרים הוא קונה את זה ממחיר יותר יקר אבל עם מעט מאד רווח שלא מקובל למכור בשוק במחיר כ"כ זול ולו תלוי בטעמים שכתבו הפוסקים מה הסיבה שהחמירו בפסיקה בהזולה. ג. במקרה שנתן את המחיר הזול במבצע גם ללא הקדמה נראה להתיר משום דמה שדורש את התשלום קודם זה להוכיח רצינות, ולא בכדי להשתמש במעותיו והוכחה לזה דנתן מחיר זה גם ללא הקדמה. ד. היתר עיסקא בפסיקה מועיל רק בשעת הפסיקה ולא לאחר שהמחיר כבר עלה.

איסור אכילה ומלאכה קודם הבדלה

א. אסור לאכול ולשתות במוצאי שבת משתחשך ואפילו בספק חשיכה עד שיבדיל על הכוס (שו"ע סי' רצט), ואם התפלל מעריב מבעוד יום באופן המותר כגון שהיה אנוס, אסור באכילה ובשתיה אפילו קודם שתחשך עד שיבדיל (מ"ב סק"א), אבל שתיית מים גרידא מותר לשתות קודם שיבדיל, לפי שטעם מים אין לה חשיבות כלל, חוץ מבין השמשות עצמו שאסור לשתות מים משום סכנה כמבואר בס' רצא (ס"ב).

ב. קטן אפילו שהגיע לחינוך מותר לאכול קודם הבדלה, שהוא כ"ש מקידוש שהיה חייב דאורייתא וליכא איסור אכילה לקטן, הבדלה ש"א שהיא מדרבנן בוודאי ליכא איסור אכילה בקטן.

ג. אם התחיל לאכול סעודתו בהיתר דהיינו מקודם שתחשך, מותר להמשיך באכילה ושתיה עד שיגמור סעודתו ויברך ברהמ"ז, ואדרבה אסור לו להפסיק סעודתו באמצע, שאם יפסיק יהא נראה כמגרש המלך, אלא צריך להמשיך הסעודה כמה שיכול כאדם שאינו רוצה שאוהבו ילך מאצלו (מ"ב סק"ב).

ד. אם התפלל מעריב באמצע הסעודה אפילו אם התחיל בהיתר, אפשר שיהא אסור לו להמשיך סעודתו קודם שיבדיל כיון שכבר חלה עליו חובת הבדלה ע"י התפילה (מ"ב סק"ד), אבל אם אמר באמצע סעודתו רק 'ברוך המבדיל' וגו' ואומר כדי שיוכל לעשות מלאכה, בוודאי שמותר לו לגמור סעודתו כיון שבוזר לבד לא חלה עליו חובת הבדלה (שעה"צ סק"ח).

ה. אכילת סעודת שלישית שמתיר להמשיך האכילה אפילו משתחשך הוא דוקא שאכל אכילה חשובה, וכל אכילה שאדם אוכל לשם סעודת שלישית [כמבואר בס' רצא (ס"ה) במה אפשר לצאת ידי חובת סעודת שלישית] נקרא אכילה חשובה ודינה כמו סעודת שבת ויכול להמשיך סעודתו משתחשך (שנה"ל ח"ח סי' לו).

ו. ולכן אלו שאסור להם לאכול דבר שיש בו גלוטן וכדו' ולא נטלים ידים לסעודת שלישית, יכולים להמשיך סעודתם לתוך הלילה, שאכילתם לאו עראי היא ונקרא בשבילם אכילה חשובה, אלא שיש להם ליהזר שלא לאכול או לשתות דברים אחרים, כיון שרק אם נטלו ידיהם וברכו המוציא אמרינן שכל מה שאוכלים נגרר בתר התחלת הסעודה משא"כ הכא, אך במה שהם קבעו סעודתם יכולים להמשיך באכילתם אפילו משתחשך.

כוס של ברכת המזון ושבע ברכות

ז. מותר לשתות מהכוס של ברכת המזון אם נזהר תמיד לברך על הכוס אף שהוא קודם הבדלה, משום דכוס ברהמ"ז היא חלק מהסעודה, אבל מי שאינו נזהר לברך תמיד על הכוס כמו שנוהגים בזמנינו אסור לשתות מהכוס של ברהמ"ז קודם הבדלה, משום שאנו פוסקים שברהמ"ז אינה טעונה כוס ולכן אין לכוס זו שייכות כ"כ לסעודה.

ח. אך בספק חשיכה דהיינו בבין השמשות מותרים לשתות אפילו לאלו שלא נזהרים תמיד לברך על הכוס (מ"ב סק"ד), משום שלכו"ע מצוה מן המובחר לברך על הכוס, ובמקום מצוה מקילים בספק חשיכה, שאפילו להתחיל סעודתו מקילים במקום מצוה בספק חשיכה כמו שנתבאר (שעה"צ סק"ד).

ט. אם מברכים שבע ברכות בסעודה שלישית אפילו אנו שלא נזהרים תמיד לברך על הכוס, נוהגים ששותים מהכוס של השבע ברכות קודם הבדלה, וכך ראוי לעשות שאל"כ יהא רק שש ברכות ולא שבע ברכות, מפני שברכת הגפן הוא אחד מהברכות (א"א מבוטשטש), וכשמברכים ברכה אחרונה על היין אינו מזכיר שבת, ואם בלילה הוא ראש חודש מזכיר ר"ח בברכת מעין שלש (לחם הפנים על קיצושי"ע סי' מד ס"ז).

אין לו כוס להבדלה

י. אם אין לו כוס להבדלה והוא חולה או חלוש לבו אינו צריך להמתין כלל, ומותר לו לאכול מיד קודם הבדלה (מ"ב ס' רצו סק"א), ובתנאי שיתפלל תחילה מעריב ויאמר הבדלה בחונן הדעת (מ"ב ס' רצו סק"ד), ואם שכח להבדיל בתפילה צריך לחזור ולהתפלל (שו"ע סי' רצו ס"ב), וברכת הבשמים והאש יברך במוצ"ש (רמ"א סי' רצו ס"א), מפני שאין מברכים על בשמים ועל האש אלא במוצ"ש, אם לא שמשער שיהא לו

אליבא דהלכתא

הרה"ג רבי מרדכי דוד ברנדסדורפר

כוס להבדיל בליל מוצ"ש שאז יותר טוב שיסדר ברכות אלו על הכוס (מ"ב סי' רצו סק"ד).

יא. ואם אינו חולה או חלוש אם מצפה שעד מחר בחצות היום יהא לו כוס להבדלה לא יאכל עד שיבדיל (מ"ב סק"ט), ואם לא ידוע לו שיהא לו כוס עד מחר בחצות, מותר לאכול בלילה מיד ואינו צריך להמתין כלל, ובתנאי שיתפלל ויבדיל בתפילה, ואם שכח יחזור ויתפלל, ויברך ברכת בשמים והאש, אלא שאם אח"כ יהא לו כוס להבדלה צריך להבדיל אפילו שכבר אכל, ועד יום שלישי בשבת יכול להבדיל מפני שעד אז יש לה שייכות לשבת שעברה (מ"ב סי' רצו סק"ז).

עשיית מלאכה קודם שהבדיל

יב. מדין תורה ברגע שהשבת יוצא לאחר שהוסיף מחול על הקודש מותר לעשות כל מלאכה (מ"ב סי' רצו סק"ח), אבל חז"ל (שבת ק"ג) אסרו לעשות שום מלאכה אפילו במוצאי שבת קודם שיבדיל, והבדלה לענין היתר מלאכה היא די באמירת מילים אלו 'ברוך המבדיל בין קודש לחול' בלא שם ומלכות, וה"ה אם הבדיל בתפילה וכ"ש אם הבדיל על הכוס (שו"ע סי' י), וביותר צריך לזרז בזה לנשים שאינן מתפללות שיוזכרו לומר 'ברוך המבדיל' קודם שעושים מלאכה (רמ"א שם), ואם אינן יכולות להגיד בעצמן שישמענו לכה"פ נוסח זה מאחרים (שועה"ר סי' ח).

יג. ואסור לעשות קודם הבדלה אפילו מלאכות דרבנן (מ"ב סק"ב), ואפילו טלטול מוקצה אסור קודם הבדלה (שועה"ר סי' ט), חוץ מדברים האסורים בשבת שאינן מלאכות כגון הכנה משבת לחול (מ"ב סק"מ), או איסורים התלויים בדיבור כגון אמירה לנכרי או לומר לחבירו שכבר הבדיל (שועה"ר סי' ט), וכגון דיבורי חול האסורים משום דבר דבר (מנחת שבת סי' צו סק"א), או כל דבר שאסורים משום עובדין דחול (שועה"ר שם, בשם יש מתירין), שמוותרים לעשות קודם שהבדיל, אך יש דבר אחד שתלוי בדיבור ואסורו קודם הבדלה, והוא בקשת צרכיו מפני לכך התקינו לומר 'אתה חוננתנו' בתחילת שמו"ע כדי שיכול לבקש צרכיו (שועה"ר שם), משום בקשת צרכיו היא היפך מכל מלאכת עשייה, ומראה כאילו מותר כבר לעשות כל המלאכות.

יד. יש אומרים שמלאכות קלות כגון הדלקת הנר או הוצאה מרשות לרשות וכדו' דברים שאין בהם טורח מותרים לעשות קודם הבדלה אף שלמעשה לא פוסקים כשיטה זו (רמ"א סי' ט), מ"מ אין צריכים למחות ביד מי שמקיל לעשות מלאכה אלו קודם הבדלה, אבל מלאכות שיש בהם טריחה לכו"ע אסור קודם הבדלה וצריך למחות במי שמקיל בזה (שועה"ר סי' ח).

טו. והטעם שצריכים להבדיל קודם עשיית מלאכה היא משום שכל זמן שלא הבדיל עדיין ישנו עליו מקצת קדושת שבת (מ"ב סק"ג), אלא שמספיק אמירת בלא שם ומלכות, כיון שהוא רק היכרא בעלמא ללוות את המלך בצאתו (שם סק"ד).

עשיית מלאכה לאחר שהבדיל

טז. מעיקר הלכה נפסק שאם הבדיל בתפילה או שאמר 'ברוך המבדיל בין קודש לחול' מותר לעשות כל מלאכה ואפילו מלאכות דאורייתא, אלא מובא שבעל נפש יחמיר על עצמו שלא לעשות שום מלאכה קודם אמירת סדר קדושה שאומרים אחרי תפילת שמונה עשרה של מעריב במוצאי שבת, חוץ טלטול מוקצה שמותר אפילו לבעל נפש (מ"ב סק"מ), ועד כדי כך מביא השועה"ר (סי' ט) שכל עושה מלאכה קודם סדר קדושה אינו רואה סימן ברכה מאותה מלאכה, אך לצורך כבוד הציבור או לצורך מצוה מותר לעשות כל מלאכה אפילו לבעל נפש, ולכן חזן ושמש בית הכנסת מותרים להדליק הנר והלעקטרי מיד לאחר אמירת 'ברוך המבדיל'.

יז. ויש מחמירים שאפילו לאחר אמירת סדר קדושה כל זמן של הבדיל על הכוס שלא לעשות מלאכות שיש בהם טורח (עי' מג"א סק"ז), אולם להלכה למעשה אין צריכים להחמיר כל כך כמו שמשמע בשעה"צ (סק"א), ובפרט במלאכה שאין בהם טורח כמו הדלקת הנר שאפילו למחמירים אין שום ענין להחמיר.

יח. נכון מאוד שלא לעשות מלאכות שאינו קשור לאוכל נפש באופן של קבע אפילו לאחר שהבדיל על הכוס קודם אכילת סעודת מלוה מלכה, מפני שהנפש יתירה אינה הולכת לגמרי עד אחרי אכילת סעודת מלוה מלכה (שעה"ר סי' ש).

ועוד כמה פוסקים, סברת היתר [עכ"פ בדיעבד] ברקימת פסוקים על טלית גדול של היום המיוחד לתפילה, לפי שנוהגין בו כבוד גדול ואין נכנסין בו לביה"כ (עי' משנ"ב סי' כא סק"ד).

וכ"כ בבכורי יעקב (סי' תרלה סק"ח) שלא אסר המג"א שם לחקוק פסוק 'בסכות תשב' אלא על דלעת, משום שאין יכול להצניעו כ"כ ויכול לידו בזיון, אבל לכתוב על הנייר אין איסור, דיכול לשמרו מן הבזיון וכמו שאר כתבי קדש. עכ"ל.

אכן יש ליהזר שלא יתלכלך המפית מאוכלים בסעודה, ושלא יפול על הריצפה, וכע"ל מה שהזכירו הפוסקים (שו"ת גינת ורדים שם סי' כה, ה"ד בשע"ת סוס"י כד) שלא לישב על טלית שרקמו עליו פסוקים. ואף שכתבו הפוס' שיש לאסור לכתחילה לרקום פסוקים, אפי' כשיש רק חשש רחוק אולי פעם אחת בל ילדי בזיון, מ"מ נראה שבענינו אין חשש כלל לכאורה.

ספירת דברים בעלמא

והנה יש עוד היתר העונה על ב' הטעמים הנ"ל, והוא שדברים שנכתבו רק כספירת דברים בעלמא, אין בה קדושה כלל, וכמ"ש רש"י (יבמות קז:) לגבי פרשת חליצה וז"ל: דלא דמי לכותב מגילה לתינוק להתלמד בה, דהתם אדעתה דפרשתא כתיב ליה דתיהי כמגילה קטנה, וקים לו תורה חתומה ניתנה, אבל האי ספירת דברים הוא, ולאו בקדושתיה הוא, עכ"ל. וראה גם שו"ת גינת ורדים (א"ח כלל ב' סי' כז),

וכ"כ שו"ת שבט הלוי (ח"ו סי' קסז) לגבי איגרת שלומים, דלא חששו לידו בזיון שדרכו לזרוק באשפה, משום דההיתר פשוט דלא כתב פסוקים אלא לצחות הלשון, ואין בהם קדושה כלל. וכ"כ בשו"ת פסקי עוזיאל (סימן כט) לגבי לכתוב פסוקים על קופות של צדקה.

אכן סברת היתר זו של ספירת דברים, לא שייך בענינו, כי לא נכתבו לשם ספירת דברים בעלמא, אלא להיפך, לשם קדושה כדי לברך מתוכה ברכת הקידוש, וכמו סידור וזמירות.

נמצאנו למדים, שמצד אחד בענינו חמור ממקרים הנ"ל של גוי סוכה ומטפחות ס"ת וכדו', וכמו שנתבאר שיש בו קדושה ולא רק ספירת דברים בעלמא. אבל מצד שני בענינו יותר קל ממקרים הנ"ל, כי אין בו חשש טעם הא' הנ"ל שאין כתובה פרשה שלמה, וזאת משום שנכתב לצורך להתלמד, וכמו שנתבאר למעלה.

העולה לדינא [למאמר זה ח"א]:

אסור לרקום פסוקים על טלית וכדו' מב' טעמים: א. שאין כותבים פסוקים מן התורה שאינם ספר שלם, ועל זה יש היתר אם יש צורך ללימוד או לתפלה [כמו במקרה דידן בנוסח הקידוש] שהתירו משום 'עת לעשות לה'. יש פוסקים האומרים שנתפשט המנהג להתיר גם אם אינו לצורך, ויש מחמירים בזה.

ב. משום חשש שלא ישמרו בכבוד ויבוא דברי קדושה לידו בזיון, וחשש זה אין שייך כ"כ בענינו לגבי כיסוי החלות. אם נכתב הפסוק דרך צחות הלשון [כגון באגרת שלומים וכדו'], ולא לשם לימוד, אין בו קדושה ומותר לכתבו. ואמנם היתר זה לא שייך בענינו.

במאמר השני יבואר בעז"ה עוד כמה פרטים בדין זה, ואת מסקנת ההלכה למעשה במקרה דידן.

ברכת מעין שלוש במקום ברכת המזון

יעקב שאינו רגיל ליטול ידיים לאכול לחם בסתם ארוחה רגילה, החליט כי לכבוד ראש חודש ייטול את ידיו לסעודה עם פת. לאחר הסעודה מתוך שיגרת הלשון בירך ברכת 'על המחיה' כהרגלו, ושוב נזכר שהוא אכל לחם, האם עליו לברך ברכת המזון?

תשובה: הבית יוסף (סימן קצ"א) הביא דברי התוס' בברכות (טו, ד"ה וחזונו בברכת הארץ), שגם חלוקת הברכות הן מדאורייתא, ולשיטתם בוודאי שאדם שלא בירך מעין שלוש חייב לחזור ולברך ברכת המזון, אך בבית יוסף עצמו כתב שם שלדעתו אין מניין ברכות שאחר המזון מן התורה וחכמים קבעו לברך ארבע ברכות.

ויש שרצו לומר שלדעת הבית יוסף כיון שיוצאים ידי חובה מן התורה, לכן בדיעבד שבירך מעין שלוש לא יצטרך לחזור ולברך, אך הדברים פשוטים שאין זה ראייה כי הרי ברור שאף שאדם יצא ידי חובת המצוה מהתורה אם לא יצא מדרבנן חייב לעשות שוב את המצוה, ואף שאין הדבר צריך ראייה אך להוכיח הדברים אפשר לראות מהדין הברור שאם אדם יעשה קידוש על מים אף שהוא יצא ידי חובתו מדאורייתא יהיה חייב לחזור ולקדש כמבואר בפוסקים, ואף שבוודאי יצא י"ח מהתורה, כיון שחכמים קבעו לעשות קידוש על היין והוא לא עשה חייב לקדש שוב, ואותו דבר כאן גם אם נאמר שאדם שברך מעין שלוש יוצא י"ח מדאורייתא היות ומדרבנן לא יצא י"ח חייב לחזור ולברך.

והנה בפת הבאה בכיסנין נחלקו הראשונים מהי ההגדרה של פת הבאה בכסנין שיהיה דינו לברך על המחיה ולא ברכת המזון, ושם כתב הב"י שנקטין כדברי כולם להקל, ולכאורה יש לנו הוכחה שאם אדם יברך על המחיה במקום ברכת המזון יוצא י"ח, כי הרי כאן מסתפקים אם חייב בברכת המזון ואומרים לו שיברך על המחיה, ואם נאמר שלא יוצא י"ח כשמברך על המחיה במקום ברכת המזון, וכי אומרים לו לאדם שמוספק בין שני ברכות, תברך על הספק ברכה אחת אף שיכול להיות שהוא לא יוצא ידי חובה.

אך האמת שאינו ראייה, והדברים מבוארים בשולחן ערוך הרב (סי' קס"ח) לגבי ברכת בורא מיני מזונות, שכיון שהקילו חכמים בדבריהם לצאת בספק ברכה אין זו ברכה שאינה צריכה ואינה לבטלה בודאי כיון שיוצא בה ידי חובתו כו' ואינו נושא שם שמים לשוא ולא לשקר שהרי מברך ה' באמת שברא מיני מזונות, ואף שדברי השו"ע הרב נאמרו לגבי ברכת מזונות ה"ה לגבי ברכת המזון, והכוונה שאף אם לא יצא י"ח בברכת מעין שלוש כשאוכל לחם, עדיין בספק לחם יכול לברך מעין ג' כיון שלא יכול לברך ברכת המזון מספק כי ספק ברכות להקל, והרי בוודאי חייב לברך ברכה אחרונה, יכול לברך על המחיה מספק ואין זה לשווא כיון שהקילו חכמים בדבריהם שלא לברך ברכת המזון מספק.

וכשנרצה לעיין אם אדם שמברך ברכה אחת מעין ג' במקום שלוש ברכות אפשר היה ללמוד מדין ברכה מעין שבע שהטור (סימן רסח) הביא דברי הגאונים שאם יחיד שמע ברכת מעין שבע מהש"ץ יוצא י"ח ותמה עליהם והב"י מיישב שכיון שתפלת ערבית רשות לא חמור כשאר תפילות, ולכאורה לדברי הטור והב"י אפשר להוכיח שכמו שמעין שבע לא יוצאים במקום שבע אם לא שתפלת ערבית רשות כך לא יוצאים כשמברכים מעין שלוש במקום שלוש, ומוסיף הא"ר (סימן רסח ס"ק יח) שאפילו לגאונים דווקא אם שומע מהש"ץ יוצא י"ח אך אם אמר לבד את ברכת מין שבע ביחיד לא יוצא י"ח כיון שתקנה זו תקנו אותה רק לציבור ולא ליחיד, ומוסיף הא"ר לפי"ז, גם אם ברכו ברכת מעין שלוש במקום ברכת המזון לא יוצאים י"ח.

ועוד יש להוסיף שאדם שמברך ברכת מעין שלוש במקום ברכת המזון חיסר את ההזכרה של ברית ותורה, והרי בשו"ע סימן קפז כתוב, שאם לא הזכיר ברית ותורה בברכת המזון לא יוצא י"ח, והרי המברך מעין שלוש לא מזכיר ברית ותורה.

וכעין זה כתב בחידודי רעק"א (על השו"ע סימן קיד), שאם לא הזכיר גשם בליל שבת אין מחזירין אותו, כי הרי רואים שאם התפלל מעין שבע יוצא י"ח אף שלא הזכיר גשם, וא"כ לפי דברי רעק"א חייב להיות שאם מחזירים אותו בברכת שלוש כשלא אמר ברית ותורה לא יוצא י"ח כשברך מעין שלוש.

וכן נמצא מפורש בריטב"א (הלכות ברכות פ"ב אות כ"א), שכל שראוי לברך אחריו ברכת שלוש ובירך ברכה אחת מעין שלוש לא יצא. וכן מפורש בב"ח (סימן קסח אות ג) ובדרישה (שם) שאין ברכת מעין שלוש עומדת במקום ברכת המזון. וכ"כ המאמר מרדכי (סימן קסח ס"ק יד).

העולה לדינא:

המברך ברכה מעין שלוש במקום ברכת המזון, רבו הדיעות שלא יצא ידי חובה ועדיף אם יכול שיטול ידיו שוב ויאכל כזית ויברך ברכת המזון, אך הסומך על כל הפוסקים הנ"ל ומברך ברכת המזון שפיר דמי.

מאיר עלה לאוטובוס היוצא מירושלים לצפת, כשכוונתו להגיע לצפת ולסור לאחד מבתי הכנסת הרבים שבעיר שם יתפלל תפילת ערבית במנין. רבות מחשבות בלב איש, ובדיוק באותו ערב יצאו הדרוזים להפגנות סוערות, כשבכמה מקומות חסמו כבישים וצמתים מרכזיים בצפון ואף הבעירו מדורות בכביש כדי לשבש את התנועה, וגם האוטובוס בו נסע מאיר נקלע אף הוא לפקק תנועה ארוך ומתמשך. לאחר שעה ארוכה, משהבינו הנוסעים כי לא במהרה יגיעו לצפת, החלו מתארגנים לתפילת ערבית במנין, הנהג נעתר לבקשתם לפתוח את הדלת ואף נענה לבקשה שלא להתקדם עד לסיום התפילה. הנוסעים נעמדו לפני האוטובוס (בכך ביטחו את עצמם מפני חשש שהנהג יברח ויסע קדימה אם הפקק ישתחרר...), בין הרכבים בכביש, והחלו להתפלל. מאחר ולפי מצב התנועה בכביש לא הייתה אפשרות להעריך מתי יזכו להגיע למחוז חפצם, הבין מאיר כי זוהי כנראה ההזדמנות היחידה העומדת לרשותו להתפלל במניין, ולפיכך הצטרף אל המנין המאולתר. רק בשעה מאוחרת מאד, אחר חצות לילה, הגיע לצפת אחרי נדודים מתמשכים בכבישי הצפון. לא נחה דעתו של מאיר לפנה לברך האם נהג כהלכה.

תשובה: שני נידונים הלכתיים עלינו ללבן כאן: א. זמן תפילת ערבית. ב. המקום הראוי לתפילה.

ראשית יש לברר אימתי זמנה של תפילת ערבית. הנה זמן קריאת שמע של ערבית היא משעת צאת הכוכבים (ג' כוכבים קטנים) ועד חצות הלילה (שו"ע אור"ח סי' רלה סעיף א, ומ"ב סי' קח סקט"ו). אמנם להתחילה יש להקדים כמה שיותר, שזרזים מקדימים למצוות (שו"ע שם סעיף ג ומ"ב סק"ו), אבל כאמור, עד חצות הלילה עדיין נחשב זמנה להתחילה, ומאז עד עלות השחר עדיין נחשב לזמן תפילה, אבל אינו להתחילה (שו"ע ומ"ב שם ו"כ בערוך השולחן ר"ה סעיף יב. אמנם יש חולקים בזה ע"י קצוה"ש סי' כו, פמ"ג סי' קח משו"ס סק"ג, וכן יש המדייקים מאשל אברהם (בוטשאטש) כאן, ועדיין י"ע בדבריו).

נמצינו למדים שלכתחילה ראוי להקדים ככל שניתן. ובביאור הלכה (ד"ה ואם הציבור), מצטט ממעשה רב שדעת הגר"א היא שעדיף להתפלל ערבית בזמנה ביחידות מאשר להתפלל אחר הזמן בציבור. אלא שאין להוכיח מכאן מה יסבור הגר"א בשאלה דידן, כי בנידון שלנו השאלה היא אם מותר להתפלל במקום פתוח. אך עכ"פ נראה מדבריו, מכל שכן, שעדיף וראוי להתפלל במנין בזמנה מאשר ביחידות לאחר זמן רב כשקיים חשש משמעותי שיהיה זה לאחר חצות לילה, בשעה שאינה זמנה להתחילה. ומעתה נשאר לנו לברר מהו המקום הראוי להתפלל שם.

הנה בשו"ע אור"ח סימן צ (סעיף ה) נפסק: לא יתפלל במקום פרוץ כמו בשדה, מפני שכשהוא במקום צניעות חלה עליו אימת מלך וליבו נשבר. המשנה ברורה (שם סק"א) מביא דעה שאם הוא עומד בצידו הדרך במקום שאין חשש שיפסיקוהו עוברי דרכים מותר, ואם כי הבית יוסף דחה דעה זו, המגן אברהם ושאר פוסקים פסקו כן לדינא. ואף שבוזרר משמע שיש להתפלל דווקא בבית [מקום סגור], לכתחילה, עוברי דרכים לכו"ע מותרים להתפלל בשדה. ומקורו במג"א (סק"י) שכתב 'ופשוט הוא'. אלא שאם יש שם עצים עדיף לעמוד ביניהם ולהתפלל, כי על ידי זה היו במקום צנוע שאז, כאמור, 'חלה' עליו אימת מלך וליבו נשבר'. והמ"ב מדגיש, דהיינו 'אם אין קשה עליו איחור דרכו'. והנה במקרה שאין שם עצים וכיו"ב, כמו בשאלה שלפנינו, ציינו הפוסקים לדברי האשל אברהם (בוטשאטש, אור"ח סי' צ), דאם הוא עומד נגד כותל וה"ה ערימת עשבים או תבואה, או 'סיבוב אילנות', מהני שלא ייחשב למקום פרוץ שנקטו חז"ל בגמרא לשון חריפה על המתפלל שם [שהוא 'חציפותא'], והעיקר הוא שיש שם גובה עשרה טפחים ורוחב ד' טפחים. ומדבריו משמע שגם בין רכבים הוא הדין בשעת הדחק כשאין ברירה אחרת. וע"פ דבריו אלו, פסק בשו"ע שרגא המאיר (ח"ו סי' יז, הובא בפ"ח סי' צ הערה 49) דמי שאין לו ברירה אלא להתפלל בתוך הרכב בישיבה או מחוץ לו בעמידה יצא לחוץ ויעמוד צמוד לרכבו ויתפלל.

העולה לדינא:

לכתחילה יש להתפלל במבנה סגור, כשהמובחר הוא בבית כנסת או בית מדרש. ובעוברי דרכים הקלו להם להתפלל 'בשדה', אלא שיש להם להדר ולהתפלל כנגד כותל או ערימת תבואה, סבך עצים, וכיו"ב בגובה י"ט, או בין עצים. ולכן המתעכב בדרך וחושש שלא יגיע למקום חפצו קודם חצות ויחמיץ תפלה בזמנה במנין, או שלא ימצא כלל מנין, יכול לכתחילה לקיים מנין לתפילה גם בכביש, אלא שיש להשתדל לעמוד לתפילה במקום ובאופן שלא יפסיקוהו עוברי דרכים, וראוי שיעמוד בשולי הכביש, וכשאי אפשר - יעמוד אחורי רכב או לכל הפחות בין רכבים העומדים במקומם, ופשוט שאם יתכן שהפקק ישתחרר והתנועה תמשיך לזרום - אין לו לעמוד במקום סכנה, שאסור לאדם לסכן עצמו לצורך תפלה במנין, ובנוסף - באופן כזה אינו יכול לכוון דעתו כדבעי.

להצטרפות לקבלת העלון במייל: newsletter.mechubarim@gmail.com